

ERMENİ KİLİSESİ'NİN KURUCULARINDAN AZİZ BÜYÜK NERSES PARTEV (329-373)

ST. GREAT NERSES PARTEV (329-373), ONE OF THE FOUNDERS OF THE ARMENIAN
CHURCH

Canan SEYFELİ*

Öz

Makalenin konusu Ermeni Kilisesi'nin kurucularından Aziz Büyük Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleridir. Nerses, Ermenilerin aydınlatıcısı ve Ermeni Kilisesi'nin kurucusu kabul edilen Grigor Lusavoriç'in soyundan önemli bir patriktir. Çünkü, Kilise'nin kuruluş sürecinde ruhani liderlik Grigor soyunda yürümüştür. Çalışmanın temel amacı Nerses'in Ermeni Kilisesi'nin kurulmasında ve kurumsallaşmasında oynadığı rolü ortaya koymaktır. Döneminde henüz hem Hıristiyanlık bir din olarak kendisini tamamlamamış hem kiliseler bağımsızlaşmamış hem de Ermeni Kilisesi kendi rengini alarak kurumsal yapısını biçimlendirmeyi tamamlamamıştır. Bu nedenle, kurumsallaşma sürecinde faaliyetlerinden hareketle Nerses'in Ermeni Kilisesi'nin sistemleşmesine katkısını ortaya çıkarma hedeflenmiştir. Nerses hakkındaki iki ana kaynak; kendi döneminde yaşamış P'avstos'un Buzand'ın Tarihi (Բուզանդարան Պատմություն) ve ana metni V. Yüzyıla dayanan anonim Ermeni Patriği Aziz Nerses Partev'in Tarihi (Պատմություն Մրրոյն Ներսէսի Պարթեւի Հայոց Հայրապետի) isimli eserlerdir. Sonuç olarak Nerses'in dini faaliyetlerinin sosyal ve siyasi hususları da içine alan geniş bir boyutta olduğu görülmüştür. O, Kilise'yi hiyerarşik, inançsal ve ayinsel boyutlarıyla düzenlerken Ermeni Kilisesi'nin bir sistem kazanmasını sağlamıştır. Ancak dönemin Ermeni coğrafyasındaki belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlık köklü bir değişime engel olmuş, Nerses'ten sonra özellikle sosyal faaliyetleriyle kurduğu düzenin bozulmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelime: Hıristiyanlık, Ermeni Kilisesi, Büyük Nerses, Kadim Ermenistan, Kilise Hiyerarşisi.

Abstract

The subject of the article is the life, personality and activities of Great Nerses. Nerses, one of the founding patriarchs, is a descendant of St. Grigor Illuminator. The aim of the study is to reveal the role of Nerses in the institutionalization of the Church. During his period, Christianity had not yet completed itself as a religion and the churches had not become independent. For this reason, in the same process, the influence of Nerses on the Church's taking its own color was discussed. The two main sources on Nerses are P'avstos' "History of Buzand" (Բուզանդարան Պատմություն) and the anonymous "History of the Armenian Patriarch Saint Nerses Partev". (Պատմություն Մրրոյն Ներսէսի Պարթեւի Հայոց Հայրապետի). Both are dated to the 5th century. In the study, it has been seen that Nerses' activities have both religious, and social and political dimensions. While he organized the Church with its hierarchical, religious and ritual dimensions, Nerses enabled the Armenian Church to gain a system. However, the uncertainties, variability and instability in the Armenian geography of the period prevented a drastic change, and caused the disruption of the order he established especially with his social activities after Nerses.

Keywords: Christianity, Armenian Church, St. Nerses, Ancient Armenia, Church Hierarchy.

GİRİŞ

Makalenin konusu Ermeni Kilisesi'nin kurucu liderlerinden Aziz Büyük Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleridir. Aziz Nerses, Ermeniler arasında Hıristiyanlığın yayılmasını sağlayan ve Kilise'nin kurucusu ve Ermenilerin aydınlatıcısı kabul edilen Grigor Lusavoriç'in torununun torunu olup altıncı ruhani liderdir. Ruhani liderliğin henüz soyda yürüdüğü dönemde Kilise'nin etkili idarecilerinden olan Aziz Nerses, Grigor soyu içerisinde de önemli bir liderdir.

Çalışmanın temel amacı az ve kırık dökük bilgilerden hareketle Ermeni Kilise tarihinin ve özellikle kuruluş sürecinin önemli bir lideri olan Aziz Nerses'in hayatını düzenlemek ve bununla Kilise'nin kurulması ve kurumsallaşmasında oynadığı rolü açık hale getirmektir. Nerses'in Kilise'nin kurucu liderlerinden olduğunu açıklığa kavuşturmak için de onun kişiliği ve faaliyetlerini irdeleyerek kuruculuk özelliklerini ortaya koyma hedeflenmiştir.

Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleri hakkında veri elde etmek için öncelikli olarak klasik Ermeni kaynaklarından faydalanılmıştır. Ancak bu kaynakların karmaşık ve yer yer problemli anlatılarının düzenlenmesinde ve anlaşılabilir bir süreç oluşturmada modern kaynaklara da başvurulmuştur. Nerses hakkındaki temel kaynak adeta biyografisini yazmış olan P'avstos Buzand'a aittir. *Buzand'ın Tarihi* (Բուզանդաբան Պատմութիւն) isimli eserin 2003 Kilikya Katolikosluğu baskısı kullanılmıştır (Բուզանդ, 2003, ss. 277-428). İkinci önemli kaynak, V. Yüzyıla tarihlendirilerek Mesrop isimli birisinin Movses H'orenatsi'ye dikte ettirdiği, ancak Orta Çağ'da birçok kalemin katkı sunduğu düşünülen (Langlois, 1869, s. 19) *Ermeni Patriği Aziz Nerses Partev'in Tarihi* (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի Պարթևի Հայոց Հայրապետի) isimli eserdir (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853; Aynı eserin kısa versiyonu için bk. Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Բ), 1853; Birincisinin Fransızca çevirisi için bk. Anonyme, 1869, ss. 21-44).

Makalede, Aziz Nerses'in dini faaliyetlerinin sosyal ve siyasi hususları da içine alan geniş bir boyutta olduğu görülmüştür. O, Kilise'yi hiyerarşik, inançsal, ayinsel boyutlarıyla düzenlerken Ermeni Kilisesi'nin bir sistem kazanmasını sağlamıştır. Ancak siyasi, dini ve coğrafi anlamda Roma ve İran arasında kalan Ermeniler hem bu iki gücün savaşına ortak olmak zorunda kalmaları hem de kendi aralarında farklılıklarından kaynaklı olarak tam bir birlik oluşturamamaları söz konusudur. Bu durumun oluşturduğu belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlığın Ermeni Kilisesi'nde etkili değişime engel olduğu ve Nerses'in özellikle sosyal faaliyetleriyle kurduğu düzenin kendisinden sonra bozulmasına da yol açtığı görülmüştür. Çalışmada konu bu hususlar dikkate alınarak sırasıyla *Aziz Büyük Nerses'in Hayatı* ve *Nerses'in Kişiliği ve Faaliyetleri* başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Aziz Büyük Nerses'in Hayatı

Klasik Ermeni kaynakları Aziz Nerses hakkında çok açık ve ayrıntılı bilgi vermese de hayatı, kişiliği ve faaliyetleri hakkında genel hatları ortaya çıkarmaya yeterli veri barındırmaktadır. Nerses hakkındaki ana kaynak onun döneminde yaşamış olan ve adeta onun biyografisini yazan P'avstos'a aittir. Eserin temelde iki sorunlu tarafı vardır. Birincisi karışık bir kronolojiye sahip olmasıdır. Kronoloji, başka kaynaklardan elde edilen veriler ve modern araştırmalar vasıtasıyla dönemin olay örgüsünden hareketle yeniden oluşturulabilir. İkincisi ise Nerses'i aşırı yüceltmesidir. Yüceltmede aşırılığı gösteren ve soruna işaret eden önemli konulardan birisi esere sonradan eklendiği anlaşılan bölümlerdir. Nerses'in Valens'e karşı Aryanizm eleştirisi veya Ortodoksi savunusu esere sonradan eklenmiş gibi durmaktadır. Çünkü Eserin IV. Kitabının 5. Bölümü Nerses'in elçi olarak gidişine kendi tarzında kısa bir giriş yapmıştır. Ardından 5-10. Bölümlerde P'avstos'un eserinin genel basit ve yüzeysel ifadelerinin aksine ayrıntılı ve deruni anlamlar içeren teolojik bir metin yerleştirilmiştir. Sonra, 11. Bölümüne girişte elçi gitme olayı tekrar aktarılırken P'avstos'un genel tarzına uygun şekilde heyetkilerin isimlerinin de bulunduğu bir metin verilmiştir (Բնկալոյն, 2003, IV/5-11). Bu ve bunun dışında Nerses'in yüceltilmesi ve mucizevi bir karakter olarak sunulması söz konusudur. Fakat yüceltmeler ayıklandığında Nerses'in hayatı, kişiliği ve faaliyetleri hakkında açık ve daha gerçekçi bir veri oluşturmak mümkündür.

Aziz Nerses'in doğumu, çocukluğu ve gençliği Kayseri'yle ilişkilidir. Bunun sebebi atası Aziz Grigor Lusavoriç'in Kayseri'de yetişmesi, evlenmesi ve çocuk sahibi olmasıdır. Bu, aynı zamanda Nerses'in soyuna ve milletine de ışık tutar. H'orenatsi, Grigor'un soyunun Ermeni Arşakunileri ve İran Arşakunileri (Arsakidler) ile aynı soydan gelip Partlı olduklarını belirtir. Buna göre Arşak'ın Antiokos'u öldüren torunu Büyük Arşak kardeşi Vağarşak'ı krallığında ikinci belirlediğinde kendisi Bahl'a yerleşmiş ve bu nedenle Pahlavlar, kardeşinin soyu ise Arşakuniler diye isimlendirilmiştir. Büyük Arşak'ın torunlarından Arşavir'in üç oğlu bir kızı vardır ve Grigor'un babası Anak, Arşavir'in oğlu Suren Pahlav'ın soyundan gelmektedir. Kardeşleri Artaşes ve Karen ile kız kardeşleri Koşm'un kocası ordu kralı Aspahapet de yine Pahlav diye anılmışlardır. Bu sebeple Grigor'un soyu Surenyan, Pahlav ya da Partev şeklinde tanımlanmıştır. Sasan'ın oğlu Ardeşir (Artasir, 224) başa geçtiğinde Surenlere Ardeşir'in, Karenler ise düşmanı H'osrov'un yanında yer alırlar. Grigor'un babası Anak Pahlav'ın H'osrov'a suikast tertibi bunun üzerine doğmuştur. Suikast gerçekleşikten hemen sonra Anak'ın tüm ailesi katledilmiştir (Խոնրեւոյցի, 2003, II/68, 71-72 ; Ազգաբնակչոյն, 2003, 1/1-15, 2/1-23). Aileden geriye sadece küçük Grigor (Suren Pahlav) kalmıştır. Grigor'u kurtaran

Hıristiyan dadısı onu Kayseri'ye götürmüş ve bir Hıristiyan olarak yetişmesini sağlamıştır (Ազգաբաժնագրի, 2003, 3/1-15). Ermeni Kilisesi'nin ve Grigorik soyun Kayseri bağlantısı böyle başlamıştır. Aziz Grigor'un ruhani lider olmadan önce Kayseri'deyken iki oğlu olmuştur; Vrt'anes ve Aristakes. Aziz Nerses Vrt'anes'in oğlu Husig'in oğlu At'anagine'nin oğlu olup beşinci göbektir (Seyfeli, 2015a, ss. 60, 167n). Aziz Grigor'la başlayan Kayseri geçmişi, hem Ermeni Kilisesi ruhani liderinin başpiskopos takdisi hem de Grigorik soyun özellikle dini eğitimi noktasında önemli bir yerde durmaktadır.

Nerses'in doğum yılı hakkındaki genel kanaat 329'dur. Çünkü büyükbabası Patrik Yusik'in 347'de öldürüldüğü ve makam boş kaldığında Nerses'in on sekiz yaşında olduğu bilinmektedir. Nerses, Yusik'in oğlu At'anagine ile Ormanyan'a göre Ermeni Arşakuni Kralı Tiran (y. 338/39-350)'ın kızı olan Bambiş'in oğludur (Օրմաշտատ, 2001, 108). P'avstos, Nerses'in dedesi Yusik'in Kral Tiran'ın kızıyla evlendiğini, diğer taraftan babası ve amcasının Kral'ın kız kardeşleriyle evlendiklerini söylemiştir (Բնագրի, 2003, III/5, 15). Bu durumda son ikisinin teyzeleriyle evlenmesi mümkün olur. Dolayısıyla bunun zıttı olması gerekir. Nihayetinde İran Krallık soyuyla kan bağı bulunan Nerses'in annesi kanalıyla Ermeni krallık soyuyla ilişkisinin bulunması söz konusudur.

Nerses'in çocukluğu ve gençliği hakkında neredeyse hiç bilgi yoktur. Büyükbabası Yusik öldürüldüğünde Kayseri'de eğitimdeydi. Bu sırada patriklik makamına Nerses'in babası At'anagine ve amcası Pap getirilmek istenmiş, fakat dinden ve Kilise'den uzak olmaları bir yana ikisi de bu yolda 349'da ölmüşlerdir (Օրմաշտատ, 2001, 113). P'avstos, onların Tanrı'nın buyruklarıyla alay edip küçümser haldeyken Rab'bin meleğinin onları çarptığını söylemiştir (Բնագրի, 2003, III/19). Boş olan makama Aştişat'lı yaşlı P'ar'en (P'arnerseh) (Խորհրդագրի, 2003, III/16) seçilmiş ve Kayseri'de takdis edilmiştir (Բնագրի, 2003, III/16). Genel kanaate göre Yusik'in ölümünden bir yıl sonra 348'de seçilmiş ve ruhani liderliği 352'ye kadar dört yıl sürmüştür (Օրմաշտատ, 2001, 112; Ayrıca bk. Օրմաշտատ, 1861, LXXI). Yaşlı P'ar'en'in ölümünden sonra Aziz Nerses'in ruhani liderliğine kadar makam yine boş kalmıştır. Ancak P'avstos, P'ar'en'den sonra Ağbianos soyundan Şahak'ı yerleştirmiştir, hatta Büyük Ermenistan'ın katoğikosu seçildiğini ve Kayseri'de takdis edildiğini söylemiştir (Բնագրի, 2003, III/17). Fakat H'orenatsi ya da diğer klasik kaynaklar P'ar'en ile Nerses'in arasına birini yerleştirmezler. Bu nedenle araştırmacılar Nerses'ten bir yıl önce Şahak'ın makamda ruhani lider olarak değil vekaleten bulunduğunu kabul ederler (Օրմաշտատ, 2001, 115; Ayrıca bk. Garsoian, 1987, ss. 883-895).

Aziz Nerses'in ruhani liderlik makamına seçilmesinden önceki liderlik makamında meydana gelen boşluğun ve özellikle babası ve amcasının dine uygun olmayan davranışlarının yol açtığı sıkıntılı ve karışık durum onun Ermeni Kilisesi'ndeki konumu ve önemini daha açık hale getirecek niteliktedir. Büyükbabası Yusik'in ölümüyle başlayan bu süreçte Nerses Kayseri'deydi. P'avstos, onun çocukluğundan beri Kayseri'de inançlı vardapetler, yani eğitilmiş ruhbanlar tarafından beslendiğini ve eğitildiğini belirtmiş ve sınıf arkadaşları tarafından sevildiğini eklemiştir (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, IV/3). Sınıf arkadaşlarının genel itibarıyla akranları olan ve Kapadokyalı azizler diye bilinen Gregory of Nazianzus (d. 329), Gregory of Nyssa (d. 330) ve Basil of Caesarea (d. 330) olduğu kabul edilmiştir (ՕՐՈՒՄՆԻՒՄ, 2001, 116). Ancak hem Kayseri'deki yaşamı hem eğitimi hem de arkadaşları hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Fakat Nerses daima özellikle Basil ile ilişkilendirilmiştir (Garsoian, 2007, ss. 179-181). Fakat Nerses'in Basil ile tanışması mümkün değildir, çünkü Basil Atina'dan Kayseri'ye 355'te gelmiştir (*Saint Basil The Great*, 2023). Ayrıca bu tarihten sonra da görüşüklerine ihtimal verilmemektedir (Rousseau, 1994, s. 280).

Nerses'in evliliğinin de Kayseri'yle bağlantısı vardır. Kendisi gibi eğitim için Kayseri'de bulunan Sanduh't ile evlenmiştir. O, ordu komutanlık soyundan Vardan Mamikonyan'ın kızıdır. Biyografi yazarı, çiftin Kayseri'de birlikte büyüdüklarini ve eğitim aldıklarını, evlendiklerini ve Sahak adında bir oğullarının olduğunu söyler. Ancak üç yıl sonra Sanduh't Kayseri'de ölünce babası Vardan naaşını alıp Til kasabasına naklederek oraya gömmüştür (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853, s. 14; Ayrıca bk. Anonyme, 1869, II). H'orenatsi, P'ar'en'in ruhani liderliğe atanması öncesinde Nerses'in Aspion'un kızıyla evlenmek için Bizans'a gittiğini söylese (Խորենացի, 2003, III/16) de tek evliliği Sanduh't ile olup onun ölümünden sonra bekar kalmıştır. Ormanyan, oğlu Sahak'ın doğumunu 29 Eylül 348'e, Sanduh't'un ölümünü ise 349 civarına yerleştirmiş ve yirmi yaşında dul kalan Nerses'in Kayseri'de eğitimine devam ettiğini belirtmiştir (ՕՐՈՒՄՆԻՒՄ, 2001, 116).

Aziz Nerses Kayseri'deyken Tiran'ın yerine Arşak (350-y.o..364/367) 350'de kral olmuştur (Arşak'ın krallığa geçmesi konusunda bk. ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, III/20; Խորենացի, 2003, III/17). Nerses'in dayısı olan Arşak yeğenini Ermenistan'a getirmiştir. Amacı ruhani liderlik makamına geçirmek değildir. Biyografi yazarı, bu akrabalığa vurgu yaparak yeğenini onurlandırmak istediğini ve yeteneğinden faydalanmak için hazinelerinin mabeyncisi olarak atadığını belirtir (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853, s. 19; Anonyme, 1869, s. II; Karşılaştırmak için bk. ՕՐՈՒՄՆԻՒՄ, 2001, 117).

Aziz Nerses'in hayat hikayesinde Kral Arşak'la evlenecek olan prenses Olympias'ı İstanbul'dan getirmesi olayı yer alır. P'avstos, Olympias'tan Nerses'e ve İstanbul'a gitmesine değinmeden geç bir dönemde bahseder (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/15). H'orenatsi ise Arşak'ın Nerses'i elçi olarak göndermesi ve rehinelerin alınması olayına yerleştirir (ԽՈՒՆԻՒԱԳԻ, 2003, III/21). Araştırmacılar genel olarak, Ormanyan'da olduğu gibi, patrikliği öncesine 351'e tarihlendirirler (ՀԱՐՈՒՅՈՒՆԻՅԱՆ, 1982, s. 252; ՀՈՒԽԱՆՆԻՅԱՆ, 2001, s. 16). Bu olay, Prens Ablabius'un kızı prenses Olympias'ın Kral Arşak'la evlenmek üzere getirilmesi için Nerses'in İstanbul'a gitmesine dayanır. Buna göre İmparator Constans I (323-350) Olympias'la nişanlanmış, ancak evlenmeden ölmüştür. İmparatoriçe olan kız sıradan bir prensle evlenemeyeceğinden Grek-Ermeni ilişkilerini güçlendirmek için Ermeni Kralı Arşak'la evlenmesi istenmiştir. Nerses onu Ermenistan'a getirmiş ve Olympias Arşak'la evlenmiştir (ՕՐՆԱՒՆԻՅԱՆ, 2001, 117). Dolayısıyla olayın 351'de gerçekleşmesi daha muhtemeldir. Ayrıca oğlu Pap'ın çocukken 368'de tahta geçtiği düşünülürse bu tarih uygundur.

H'orenatsi, kral Arşak'ın üçüncü yılında, 353'te, Aziz Nerses'in Ermenistan başpiskoposu olduğunu söyler (ԽՈՒՆԻՒԱԳԻ, 2003, III/20). Nerses'in ruhani liderlik makamı için takdisi iki aşamada gerçekleşir. Çünkü o her ne kadar bekar olsa da henüz ruhbanlığa intisap etmemiştir. Bunun için babası At'anagine ve amcası Pap'ın takdis edilmeleri isteğinde (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, III/15) olduğu gibi önce diyakos (*sarkavag*) takdisi gereklidir. Kralın yanında duran Nerses'ten herkes "*çobanımız olarak senden başka birisini istemiyoruz.*" diyerek onu ruhani lider seçmek istediklerinde o bunu kabul etmek istememiş ve önce kendisiyle ilgili olumsuz sözler söyleyerek layık olmadığını göstermeye çalışmıştır. Ardından "Siz kafir ve müstehcensiniz. Ben ne çobanımız olabilirim ne de günahlarımızı üstlenebilirim. Yapamam." Sözleriyle onların olumsuzluklarını dile getirerek vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Kral Arşak, huzuruna getirilmesini istemiş, kraliyet kılıcını ondan almış, kaftanının yırtılmasını, saçlarının kesilmesini ve ruhbanlık elbisesinin giydirilmesini istemiştir. Ardından ismi P'avstos olan yaşlı bir piskopos çağrılmış ve diyakos takdisini gerçekleştirmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/3). Piskopos P'avstos, yazar P'avstos değildir. Çünkü biyografi yazarı bu piskoposu P'estos biçiminde isimlendirmiştir (ՊԱՍՏՈՒՆԻՅՈՒՆԻՅԱՆ ՄԻՐՅԱՆԻ ԵՒՐՈՒՄԻ (Ա), 1853, s. 23).

Nerses'in ruhani liderliğe geçişinin ikinci aşaması başpiskopos olarak takdisidir. Aziz Grigor'un Kayseri Kat'oğikosu Ğevondios tarafından Ermenistan'ın başpiskoposu (*k'ahanayapet*) olarak takdisinden söz eder (ԱԳԱՐԱՍԻՒՂԻՆՈՒ, 2003, 113/10-11). Ruhani liderlik takdisi Grigor'dan sonra, P'avstos'un bildirdiğine göre Kral Arşak'ın isteğiyle Ağdznik' ve Korduk piskoposlarının katılımıyla Ermenistan başpiskoposu olarak takdis edilen

Çonak'a kadar, Aristakes hariç, Kayseri metropolitlerince yapılmıştır (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, III/12, 16, 17; IV/4, 15; Ayrıca bk. Seyfeli, 2015a, s. 63). Dolayısıyla Kayseri'de takdis edilen son ruhani lider Nerses'tir.

Takdis için Kayseri'ye bir heyetle gitme P'avstos'un bahsettiği her ruhani lider için geçerliymiş gibi görünmektedir. Biyografi yazarı onun Nerses'le ilgili bilgilerini takip ederek dört bin atlı, 26 nah'arar (bey, bakan) ve 13 piskopos eşliğinde gidildiğini belirtmiştir (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853, ss. 24-26). Kayseri'de takdisin Ermeni Kilisesi'nin Grek Kilisesi'ne bağlılığını her daim gündeme getirmesi söz konusudur. Bazı araştırmacılar bu ilişkinin bağlılık olmadığını belirtmişlerdir (Օրմուսեան, 2001, 62, 120; Seyfeli, 2015a, ss. 63-64). P'avstos'a göre Nerses'in takdisini başpiskoposların başı (*ark'episkoposapet*) Eusebius yapmıştır ve Basil de papazların başı (*yeritsapet*) olarak bulunmuştur. İkinci bir konu takdise geçilirken bir kumrunun Basil'in üzerinden Nerses'in başının üzerine konmasıdır (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/ 4). Öncelikli olarak Kayseri başpiskoposunun Eusebius (362-370) olması mümkün görünmüyor. Çünkü o, Dianus'un halefi ve Basil'in selefidir (Օրմուսեան, 2001, s. 120; Ayrıca bk. Cheney, t.y.; Fatti, 2011, s. 347). Ayrıca Basil 363 öncesinde Kayseri dışındaydı ve 362'de muhtemelen Eusebius'un seçiminde rol oynadı ve 365'te rahip olarak atanarak ona piskoposlukta bir görev verildi (McSorley, 1913; Ayrıca bk. Temiztürk, 2016, s. 42). P'avstos'un bilgileri 363-364 tarihlerine denk gelebilir, ancak Nerses'in kronolojisinde takdis tarihi 353'e uygundur. İkinci konu kumru olayıdır ve yüce bir baştan yükselip alt seviyede birinin üzerine konması gibi sembolik bir anlam taşımaktadır. Ormanyen, bunu P'avstos'un da bir Yunan olmasını ima ederek Yunan küstahlığı olarak değerlendirmiştir (Օրմուսեան, 2001, 120). Fakat, P'avstos'un anlattığı birçok Kayseri'de takdis olayından sadece Nerses'inkine yüceltme anlamlı bir olay yerleştirmesi genel anlamda Nerses'i övmesine paraleldir ve bu durum da olağandır.

Nerses'in ruhani lider olarak ilk büyük ve önemli faaliyeti 354'de Aştişat'ta bir konsil toplaması olmuştur. Bu, Ermeni Kilisesi'nin ilk açık yerel konsilidir. Aştişat Konsili'nin tarihi Ecmiatzin Kot'oğikosluğu'nun resmi yayınlarında 354 olarak görünmektedir (Օրմուսեան, 2001, 121; Հովհաննիսյան, 2001, s. 16). Ancak 356'da gerçekleştiğine dair yaygın bir kanaat de vardır (Կասովայան, 1974, s. 493; Հարությունյան, 1982, s. 252; 365 tarihi için bk. Մխիթարեան, 1874, s. III).

Aştişat Grigorik soyun kendi mülkü olan bir Taron şehridir. Aynı zamanda Aziz Grigor'un Pagan tapınaklarını yıktıktan sonra ilk ve ana kiliseyi inşa ettiği yerdir. Aziz Nerses'in de patriklik işlerinden uzak olduğu zamanlarda ikamet ettiği merkezdir. Bu dönemde patriklik makamı belli bir şehirde değil, kralın ikamet ettiği başkentlerde, özellikle Artaşat'ta idi (Seyfeli,

2015a, ss. 98-103). Dolayısıyla Aştişat'ta konsil yapılması dönemin şartlarına uygundur. Nerses'in ilk iş olarak konsil toplaması ciddi ve önemli bir değişikliğin işaretidir. Bu değişikliğin anlamı dönemin şartları içerisinde değerini açığa çıkarmaktadır. Ermeni coğrafyası iki büyük güç olan Roma ile İran sınırında ara bölge olması ve sürekli savaşlara maruz kalması, Ermenilerin yaklaşık elli beylikten oluşması ve sürekli aralarında mücadeleler ve bölünmeler meydana gelmesi, Ermeniler arasında Hıristiyanlığın henüz tamamıyla kabul edilip tüm topluma yayılmaması ve bu dört yönlü siyasi emeller yanında dini farklılıklar, yani Hıristiyanlığa yeni geçmiş Roma, Zerdüştü İran ve Ermenilerin yakın Pagan geçmişi arasında her daim gelgitlerin yaşanması (Seyfeli, 2015a, ss. 28-30) Nerses'in faaliyetlerinin anlam ve önemini ortaya çıkarmaktadır. Aştişat Konsili'nde alınan kararlar da bu gelgitli yaşama işaret etmektedir. Konsilde yakın akrabalarla evliliğin, aynı soydan aileler arası karışık evliliğin, yenge-baldız/gelinlerle ilişkilerin (evliliğin), ölümlerin ardından aşırı matem ve dövünmenin yasaklanması gibi kararlar alınmıştır (Iunıtuuğh, 2003, III/20; IV/4).

Aziz Nerses'in konsil sonrası patriklik yaşamına ilişkin kaynaklar özellikle kronolojik açıdan karmaşık veriler barındırır. Orbelyan, onun yirmi yıl görev yaptığını kaydetmiştir (Orբելյան, 1861, LXXI). Bu durumda 353-373 tarihleri uygun görünmektedir. Nerses'in ilk yılları, Aştişat Konsili ve kararlarında olduğu gibi barış, kalkınma ve refah içerisinde geçmiştir. Kraliyet ile patriklik arasında bir uyum olduğu da söylenebilir. Ancak 360'a yaklaşırken ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Aynı şekilde Aziz Nerses'in hayatına dair veriler de daha karmaşık hale gelmiştir. Onun hakkında klasik Ermeni kaynaklarından P'avstos, H'orenatsi ve biyografi yazarında farklı anlatımlar söz konusudur. Nerses'in yaşamına dair verilerde tarih, kronoloji, olay sayısı bakımından tutarsızlıklar vardır. Bu süreçteki anlatılar Nerses'in İstanbul'a elçi olarak gitmesi, makamından uzaklaşarak nispeten inzivaya çekilmesi ve ölümü konularına odaklanmıştır.

Nerses'in 20 yıllık patriklik süresinde önce yenilik ve kalkınma, ardından bölgeye has bir karmaşık süreç yaşanır. Bu süreçte Ermeniler, Roma ve İran coğrafyanın kaderinde etkilidirler. İki büyük güç Roma ve İran, ezeli düşman olup savaşları çoğunlukla iki ülkenin sınırını ifade eden Ermeni coğrafyasında gerçekleşir. Ermenilerin krallık ve ruhani liderlik soyunun aslen İranlı olması gibi nedenlerle İran'a kadimden beri yakınlıkları vardır. Bunun yanında ne Roma topraklarına ne de Ermenilere tam olarak yerleşemeyen Hıristiyanlık vasıtasıyla Roma'yla dini birliktelikleri söz konusudur. Bu hususlara Paganizmin etkisini sürdürdüğü Ermenilerin beyliklerden oluşan bir siyasi ve sosyal yapıya sahip olmaları nedeniyle beylerin çıkar

çatışmaları da eklendiğinde Ermeni coğrafyasının kaygan bir zemine sahip olup sürekli gelgitlerin, aldatmanın, taraf değiştirmenin, cinayetlerin vs. olduğu kargaşa ortamını ifade eder. Nerses'in patrikliğinin ilk döneminin Aştişat Konsili'yle birlikte bir düzen ve reformla geçtiğini, ruhani liderlik ile siyasi liderliğin, Nerses'le Kral Arşak'ın, uyum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak karmaşık bir sürece gebe olduğu da ifade edilebilir. Çünkü Arşak'ın davranışlarının değiştiğini gösteren bazı beylerle ilgili olumsuz gelişmeler de başlamıştır. Ormanyan, bundan sonrası için bir kronoloji oluşturmuştur. Buna göre 359 yılı bir dönüm noktasıdır. Daha önce Kral Tiran döneminde oğlu Gnel ve Trdat ile ilk torunu Tirith Roma tarafından rehin alınmış ve Trdat öldürülmüştür. Arşak'ın hükümdarlığında diğer ikisi serbest bırakılır. Bunun üzerine Gnel'in eşi P'ar'andzem'i kendine eş yapmak isteyen Arşak, av sırasında Gnel'in öldürülmesini sağlar. P'ar'andzem Nerses'e ulaşır ve bunun üstüne Nerses'in meşhur laneti Arşak'ın üstüne yağar. Hemen V. Yüzyıl sonlarında yazan tarihçi Ğazar P'arpetsi, Aziz Nerses'in lanetini Gnel'in öldürülmesiyle ilişkilendirmiştir (Փարպեցի, 2003, XV). Fakat ardından sırasıyla Tirit' cinayeti ve Olympias'ın öldürülmesi gelir. Pap'ın annesi Olympias bir köy rahibi tarafından öldürülür ve yerine yaklaşık 360'da P'ar'andzem kraliçe olur (Օրմանեան, 2001, 126-130). Bu karmaşık sürecin başında Gnel'in öldürüldüğü 359 tarihinde Nerses de Arşak tarafından görevinden alınmıştır (Dedeyan, 2015, s. 151). Bu çekilme patriklikten azledilme değildir, çünkü kral da olsa böyle bir yetkisi yoktur. Bunun için ruhani anlamda bir uzlet olsa da Nerses Kilise işleriyle ilgilenmeye devam etmiştir. O, bu sürede Grigorik soyun yurtluklarından birisi olan Aştişat'a çekilmiştir (Բնագրւն, 2003, IV/15). Burası Roma sınırları (Batı Ermenistan) tarafındadır. Nerses Vaspurakan vilayetini dolaşarak Kilise'nin düzeniyle ilgilenmeye devam etmiş, mesela Virs'te kilise onarmıştır (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 49). Bazen Ermeni coğrafyasından çıktığına, mesela Urfa'ya gittiğine dair bilgiler de vardır (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 66). Ormanyan, makamdan uzaklaşmanın 359'daki Gnel suikastından 363'te İmparator Julianus'un ölümüne kadar dört yıl devam ettiğini ileri sürer (Օրմանեան, 2001, 131; Ayrıca bk. Հարութիւնյան, 1982, s. 252; Grousset, Nerses'in ayrılış yıllarına, 359-363 arasına, Çonak'ı yerleştirir. Bk. Grousset, 2005, s. 132).

P'avstos, Nerses'in makamından çekildiği dönemde Çonak'ın takdisi için bütün piskoposların çağrıldığını, ancak sadece Ağdznik' ve Korduk piskoposlarının geldiğini ve onu başpiskopos olarak takdis ettiklerini söyler (Բնագրւն, 2003, IV/15). Biyografi yazarı ise bunu destekleyici bilgiler verirken takdisi yapan üç piskopos adı verir: Georg Gar'ni, Tacat Ağdzneats ve Simeon Andzevatseats (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 66). Bu olay ruhani lider

takdisinin bundan sonra Ermeni ruhbanlarınca yapılması anlamına gelmektedir. Ormanyan, çekilme sırasında veya makamın boş kaldığı dönemlerde, Ağbianos soyundan Şahak (352-353)'in (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, III/17) makamda vekil olarak kaldığı düşüncesindedir. Bunu, Nerses'in ölmediğini, makamı reddetmediğini, dolayısıyla atama için makamın boş kalmadığını ileri sürerek destekler. Ayrıca, Çonak'ın adeta kayıp birisi olduğunu ve bu ismin Şahak ismiyle ses benzerliği bulunduğunu ileri sürerek aynı kişi olduklarını, Nerses'ten önce ve Nerses'in yokluğunda iki kez defa daha vekalet ettiğini ve Nerses'ten sonra başpiskopos seçilerek Şahak Manazkertatsi adıyla ruhani lider olarak takdis edildiğini belirtir (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 132).

Roma tahtına 363'te Julianus ölünce yerine ortodoks bir Hıristiyan olan Jovianus (363-364) geçer. Ormanyan bu dönemin Ermenilerin Roma'ya yakınlaşmasına uygun olduğunu düşünür. Bu nedenle Arşak'ın Taron Aştışat'taki Nerses'in yanına gitmesini (ՊԼԱՍՈՒՆԻՔԻԼՆ ՍԻՐՈՅԻ ԵՆԻՍԵՆԻ (Ս), 1853, s. 51) 364'e yerleştirir. Buna göre Arşak, İstanbul'a Nerses'in elçiliğinde dostluk ilişkileri geliştirmek ve savunma yolları oluşturmak için bir heyet gönderme kararı alır (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 134). Heyet hakkında uzun bir liste veren P'avstos Valens (364-378)'e gittiklerini belirtir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/11). Ormanyan, yola çıkıldığında Jovianus'a gidildiğini ancak onun boğularak öldüğünü, dolayısıyla heyet ulaştığında tahtta Valens'in oturduğunu ileri sürer (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 134).

Elçilik olayını anlatan klasik Ermeni kaynaklarından P'avstos, biyografi yazarı ve H'orenatsi'nin her biri konuyla ilgili farklı bağlam, kronoloji ve bilgilere sahiptir. Ancak, heyetin Valens'e ulaştığı, Nerses'in sekiz dokuz ay kadar ıssız bir adaya hapsedildiği, orada canlı kalmayı başaran Nerses'in ülkesine döndüğü temel anlatıdır (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 135; Garsoian, 1969, ss. 149-151). Ormanyan elçilik görevinin 364'te gerçekleştiğini ve Aziz Nerses'in dokuz aylık bir aradan sonra 365'te döndüğünü ifade eder (ՕՐՆԱՒՆԵԱՒ, 2001, 136; Harut'yunyan da elçilik tarihini 364'e yerleştirir. Bk. ՀԱՐՈՒՅՈՒՆԻԱՆ, 1982, s. 262). Garsoian ise konuyu Yunan kaynaklarında geçen Constantius'a mektup götüren İran elçisi Narses (Marcellinus, 1894, XVII/V:1-15) ile ilişkili olarak ele almayı hedeflediği çalışmasında 359'u bir dönüm noktası görüp Nerses'in ayrılışını bu tarihe yerleştirmiş ve dokuz yıl sonra Pap'ın başa geçmesiyle, yani ortamın müsait olmasıyla 368'de makamına geri döndüğünü ileri sürmüştür (Garsoian, 1969, ss. 156, 32n). Ancak her ne kadar kronolojik olarak hem kendi içinde tutarsızlıklar hem de birbirinden farklılıklar içerseler de P'avstos, biyografi yazarı ve H'orenatsi'nin anlatmış oldukları Nerses'in elçilik görevinin Pap dönemine yerleştirilmesi mümkün görünmüyor.

Elçilik görevi hakkında P'avstos ve biyografi yazarı olağanüstülükleri öncelemişlerdir. P'avstos, Nerses'in Valens'e karşı ortodoks inancı anlatması hem oldukça uzundur hem de bu fikirlerin ancak geçmişte olup bitenlere yerleştirilip yedirildiğini gösterir niteliktedir. Nerses'in sürülmesine neden olan Valens'in hasta oğlunu iyileştirmeme hadisesi de (Բնագրի, 2003, IV/5-10; Պատմութիւն Սրբոյն Երեսնի (Ս), 1853, ss. 53-62) yine araya yedirilmiş gibi görünüyor. Çünkü benzer bir anlatı P'avstos'un önemseyerek yücelttiği Aziz Basil'le ilgili olarak da yer almaktadır (Petin, 1850, s. 369). Dolayısıyla P'avstos'un bunu kendi anlatısına dahil etmesi pek muhtemeldir.

Arşak, Nerses'in yokluğunda, muhtemelen 364'te, Arşakavan isimli bir şehir kurdurur. Şehre ülkenin her yerinden her çeşit suçlu akın eder. Adeta bir suçlular şehri olur. Nerses'in ayrılmadan önce Bagrevand ve Arşarunik piskoposluğuna atadığı ve yokluğunda tüm denetim işlerini emanet ettiği, yani vekil bıraktığı H'ad Garnetsi, Arşak'ı uyarır, ancak fayda etmez (Իտրեւացի, 2003, III/31; Բնագրի, 2003, IV/12). Nerses döndüğünde Arşak dahi onu karşılarsa da durumu öğrenir ve Arşak'ı uyarır, şehrin yıkılmasını ve gerekirse şehri adaletle yeniden kurmak istediğini belirtir. Kral onunla alay eder. Nerses ruhani liderliği bırakmadan makamından ve kraldan uzaklaşır ve ülkenin Kilise işleriyle meşgul olur. Ancak fazla zaman geçmeden şehir hastalıkla boğuşur, 20 bin kişi ölür (Բնագրի, 2003, IV/13; Biyografi yazarına göre 18 bin kişi ölür. Bk. Պատմութիւն Սրբոյն Երեսնի (Ս), 1853, s. 65). Olayı Bizans elçiliği öncesine yerleştiren H'orenatsi ise bazı Ermeni beylerinin güçlerini birleştirerek şehri yıktıklarını, bebekler haricinde herkesin öldürüldüğünü ve bebeklerin bakımını Nerses'in üstlendiğini belirtmiştir (Իտրեւացի, 2003, III/27). Bu akla uygundur. Ormanyan Arşakavan'ın yıkılışını 366 yılına yerleştirmiştir (Օրմուտեան, 2001, 138).

367'de İran Ermenilere saldırmış, bu nedenle Roma alarma geçince bunu fırsat bilen Muşeg Mamikonyan Arşak'ın rehine tutulan oğlu Pap'ın Valens tarafından iade edilmesini sağlamıştır (Garsoian, 1997, s. 90). İran'ın Ermeni coğrafyasında işgaller başlattığı (Marcellinus, 1894, s. 426) ve Arşak'ın Nerses ve beylere katıldığı dönemde Ermeni ordu komutanı Vasak Mamikonyan'dır. Ardından sayısız saldırı gerçekleşmiştir (Օրմուտեան, 2001, 140). Direnç kırılınca Nerses, İran'a karşı Bizans'ın yardımını beklemeyi teşvik etmiştir (Բնագրի, 2003, V/4). Ancak bazı beyler Şapur'un anlaşma teklifini kabul edince bundan cesaret alan Arşak İran generaliyle görüşmelere başlamıştır. Böylece Tizbon'a gitmeyi ve generalin onu Şapur ile tanıştırmasını kabul eder. Ormanyan bu olayı 368'e yerleştirmiştir (Օրմուտեան, 2001, 141). Böylece İran'a giden Arşak hapsedilir. Hatta eşi Par'andzem'in de İran'a gelmesi sağlanır

(Խոսրեւացի, 2003, III/34). Arşak bir yıl sonra 369'da esarete ölür. Nerses'in faal olarak yer aldığı İran'la savaş yaklaşık üç yıl sürmüştür (Օրմուսեան, 2001, 142).

Arşak esaretteyken daha önce 363'te Bizans'ın rehin aldığı genç Pap 368'de kral olur. Bu, yeni ordu komutanı Muşeg Mamikonyan ile Patrik Nerses'in yardım istedikleri İmparator Vasil'in prenses Olympias'ın oğlu Pap'ı krallığa uygun görmesiyle gerçekleşmiştir (Օրմուսեան, 2001, 143, 152). Nerses'in patriklik işlerine geri dönmesi muhtemelen Pap'ın krallığıyla, 368'de başlamıştır. Çünkü Pap ile birlikte İran'a karşı devam eden savaşlara katılmıştır. Kral Pap, Patrik Nerses ve Komutan Muşeg İran'ın kuşattığı Artager kalesini 14 ay süreyle savunmuşlardır. Ancak 369'un ikinci yarısında kale düşmüştür (Օրմուսեան, 2001, 144). Dzirav savaşından sonra savaşların kısmen durduğu sakin dönemde Nerses, hayatının son yıllarında kendisini tekrar Kilise işlerine vermiştir. O, yıkılan harabeleri onarmaya ve ayağa kaldırmaya, din adamlarını düzenlemeye, hayır kurumları kurmaya, vaazlar ve öğütler vermeye devam etmiştir (Օրմուսեան, 2001, 150).

Nerses'in hayatının son yıllarında kral Pap da dine karşı saygısız ve uygunsuz davranışlar içerisine girmiştir. P'avstos'a göre Nerses, Pap'ı uygunsuz davranışları hakkında uyarılmış, onu kınamış, hatta üç ay kiliseye girmesini yasaklayan önlemler almıştır (Բնկալոյն, 2003, V/23). H'orenatsi, Nerses'in onu suçlaması ve ayıplaması nedeniyle Pap'ın ona kötü gözle baktığını ve bir kötülük yapmayı düşündüğünü söyler (Խոսրեւացի, 2003, III/38). P'avstos'a göre de Pap, Nerses'e kırgındır ve onu öldürmek ister, ancak herkes tarafından saygı gören ve sevilen Nerses'e açıkça zarar vermesi durumunda kendi askerlerinin dahi onu öldürmesinden korkar (Բնկալոյն, 2003, V/23, 24). H'orenatsi ise İmparator Theodosius (379-395) yüzünden Nerses'e açıkça bir zarar veremediğini belirtmiştir. Böylece iki kaynak da Nerses'in sinsice öldürüldüğü fikrine delil getirmeye çalışmışlardır (Խոսրեւացի, 2003, III/38). H'orenatsi'nin gösterdiği gerekçede imparatorun Theodosius olması mümkün görünmese de Pap'ı tahta çıkaran Roma'nın tesir etmesi akla uygundur.

Aynı kaynaklar Pap'ın planlı bir şekilde Nerses'i Yekegeats eyaletinde H'ah' isimli köydeki malikanesine davet ettiğini söylerler. Onu kendi krallık tahtına oturttarak saygı gösterir gibi yapar. Ancak ona sunduğu şarap zehirlidir. Böylece Nerses zehirlenir. P'avstos'a göre Nerses bunu anlar ve onu kurtuluş kasesi olarak kabul ettiğini ve açıkça öldürülmesini emretmenin krala yakıştığını söyler. Bunu yapanlar için Tanrı'dan bağışlama diler. Ardından konakladığı yere gider. Orada bulunan beyler, ordu kumandanı Muşeg ve hadım ağası Hayr Nerses'i evinde ziyaret ederler. Tunüğünü açtığında kalbinin üzerinde küçük bir somun büyüklüğünde mavi bir şişlik görürler. Ona panzehir teklif ederler, ama Nerses Mesih'in emirlerini bildirirken ölmek,

yani şehit olmak istediğini belirterek reddeder. Ayrıca dinsiz ve saygısız dünyadan kurtulacağı için mutlu olduğunu söyler. Öğüt vermeye devam eden Nerses'in yaklaşık iki saat sonra ağzından kan gelmeye başlar. Ruhumu kabul et Rab İsa Mesih diyerek ölür. Naaşı yakınlardaki Grigorik soyun kendi yurtluğu olan Til köyüne yerleştirilir. Kral Pap ise sanki kendisi yapmamış gibi cesedi şehitlerin mezarına gömer (Բնկալոյ, 2003, V/24; H'orenatsi de Pap'ın kendisi yapmamış gibi cesedi çıkardığını ve Til'e gömdüğünü belirtir. Bk. Խորհրդագիր, 2003, III/38). Biyografi yazarı aynı hikâyeyi daha geniş şekilde verirken beylerin isimlerini detaylandırır. Ancak dikkat çeken temel nokta hikâyeyi Nerses'in laneti konusuna paralel işlemesidir. Ayrıca Nerses'in ölmeden önce Mamikonyanların evini kutsadığını, oradan kiliseye gittiğini ve başrahip sandalyesine oturarak uzun bir dua ettiğini ekler (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Ա), 1853, ss. 89-112; Aynı eserin kısa versiyonu için bk. Պատմութիւն Սրբոյն Ներսեսի (Բ), 1853, ss. 20-25).

Nerses'in ölümü hakkında farklı bir fikir vardır. Bu fikir klasik metinlerin verdiği kalbinin üzerindeki mavi lekeden dolayı zehirlenerek öldürülmediği, ancak Kayseri'de iken tüberküloza yakalandığı ve ölüm sebebinin bu olduğu yönündedir (Հարութիւն, 1982, s. 262). Zehirlenmediğini savunan bazı araştırmacılar fikirlerini Pap'ın onun için ağlaması ve muhteşem bir cenaze töreni düzenlemesiyle desteklemişlerdir (Aslan, 1928, s. 196). Ancak yirmi yıldan fazladır tüberküloz olan birisinin yaşamına hastalığın etki etmemesi, belirtiler göstermemesi mümkün değildir. Ayrıca bu karmaşık dönemde Arşak ve Pap'ın yaptıkları düşünüldünce bir kralın bir din adamını öldürmek istemeyeceğini söylemek imkan dışıdır. Ormanyan, Nerses'in ölüm tarihini 373 olarak hesaplamıştır (Օրմանեան, 2001, 125, 136, 155). Nerses'in hayatı kronolojik olarak tablodaki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 1. Aziz Büyük Nerses Partev'in Hayat Kronolojisi	
329: Kayseri'de doğdu	359-363: I. görevden uzaklaştırılma
347: Kayseri'de Sanduh't ile evlendi	364: Elçilik göreviyle gittiği İstanbul'da esir tutuldu
348: Oğlu Sahak doğdu	365: Esaretten Ermenistan'a döndü ve II. makamından uzaklaştırılma
349: Eşi Sanduh't öldü	366: Arşakavan şehri yıkıldı
351: Ermenistan'da mabeynci oldu ve Olympias'ı İstanbul'dan getirdi	368: Arşak İran'a esir olunca Pap kral oldu, Nerses makamına döndü ve İran'a karşı savaşa katıldı
353: Ermenistan Patriği oldu	369: Kral Pap ile arası açıldı
354: Aştışat Konsili'ni topladı	373: Zehirlenerek öldürüldü

2. Nerses'in Kişiliği Ve Faaliyetleri

Büyük Nerses'in dini kişiliği ve buna bağlı faaliyetlerinin seviyesi ve derinliğinin anlaşılması dönemin dini, sosyal ve siyasi şartlarına konjonktürel bir bakışla mümkündür. Bu şartlar Ermeni coğrafyasında belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir ortama yol açmıştır. Bu şartlar ve ortamın oluşmasında birçok güç etkilidir. Siyasi güçler Roma İmparatorluğu, Sasani Devleti, Ermeni Krallığı ve Ermeni beylikleridir. Dini güçler Roma Hıristiyanlığı, Ermeni Hıristiyanlığı, İran Dini (Düalist Zerdüştilik) ve Hıristiyanlık öncesi Ermeni Dini'dir. Sosyal güç ise bütün bunların hareket alanını oluşturan halklar ve ileri gelenleridir. Bu şartlar altında Ermeni Arşakuni krallığı mutlak hakimiyete sahip değildi. Bu durum iki büyük güç, Roma ve İran arasında daima değişkenliğe açıktı. P'avstos, iki büyük güç arasında kalmaya açıklayıcı bir örnek sunmuştur. Buna göre Şapur'a tutsak olan Ermeni ordu kumandanı Vasak Mamikonyan ona kendisini bir ayağı bir dağda diğeri başka bir dağda diye tanımlarken ağırlığını hangi tarafa verirse onu ezdiğini belirtir. Şapur'un bunların ne olduğu sorusuna cevabı ise biri sen diğeri Bizans imparatoru şeklinde olur (Բնկւնք, 2003, IV/54). Ermeni coğrafyası Roma ve İran arasında sınır topraklarıydı ve iki güç arasındaki neredeyse hiç kesilmeyen savaşların cepheleriydi. Bu cephelerde çoğu zaman bu iki güçten birisine yaklaşan veya uzaklaşan Ermeni kralları ve beyleri de önemli rol oynamaktaydı. Hatta Roma-İran savaşının fiili sebeplerinin ve cephelerinin çoğunluğu bir şekilde Ermenileri doğrudan ilgilendiriyordu. İlgilendirmeyenler dahi doğrudan etkiliyordu. Ermenilerin bu iki güce yaklaşması veya uzaklaşmasında din önemli bir rol oynuyordu. Bu noktada, aynı zamanda belirsizliğe, değişkenliğe ve istikrarsızlığa yol açan yine dindi. Hıristiyanlık kristolojik tartışmaların yürüdüğü bu dönemde henüz kendi din olma serüvenini tamamlamamıştı. Bunun için yaklaşık bir asır daha gerekliydi. Roma ile Ermenistan arasında Hıristiyanlık birliği aralarında çekim gücü oluşturuyordu (Roma ve Ermenistan ilişkileri için bk. Baynes, 1910, ss. 625-643). Buna karşın Ermeniler kan birliği bulunan İran'ın dini yapısına yakın olan eski inançlarının etkisini sürdürüyorlardı ve henüz Hıristiyanlığı tam olarak benimsememişlerdi. Bu, siyasi ilişkilerde gel-gitlere yol açıyordu. Siyasi ve dini istikrarsızlık beylerin hırs ve çıkarlarıyla birleşince savaşın biçimini etkiliyordu. IV. Yüzyılın ortalarında bahsi geçen tüm güçler kana ve soya bağlı bir idare biçimine sahipti (Bournoutian, 2011, ss. 60-62; Dedeyan, 2015, ss. 150-154; Grousset, 2005, ss. 128-147). İran'da Arşakunilerin yerine Sasaniler geçmişti ve Zerdüştilik resmi devlet dini olduğundan beri yeni öğretisini yerleştirmeye çalışıyordu. Ermeni Arşakunileri Hıristiyanlığı resmi devlet dini kabul etmişlerdi, ama hem üst düzeyde hem halk arasında henüz dini biçimlenme tamamlanmamıştı. Din adamlığı da krallık

ve ordu kumandanlığı gibi belli bir soyda ilerliyordu. Kiliseyi Grigorik soy ya da Ağbianoslar idare ediyordu. Ermeniler yaklaşık elli farklı beylikten oluşuyordu (Adontz, 1970, ss. 183-371). Beyliklerin oluşturduğu farklılık, güçlü bir siyasi erk olmadığı için Kilise'nin bağımsızlaşır sistemleştiği dönemde, hatta XI. Yüzyıl küçük Ermeni krallıkları döneminde dahi bir potada eritilememiştir (Seyfeli, 2015a, s. 133).

Aziz Büyük Nerses ruhani lider olarak Kilise'nin başına geçtiğinde bu belirsiz, değişken ve istikrarsız ortamda faaliyet yürütmüştür. Nerses'in kişiliği ve faaliyetleri hakkındaki temel klasik metin P'avstos'a aittir. O, Nerses'ten daima övgüyle bahsetmiş ve onu yüceltmıştır. Bunlardan ilki Nerses'in soyuna yüklenen değerdir. Bu değer, sadece aktaran P'avstos'a değil tüm ileri gelenlere aittir. Bu, ruhani lider seçiminden anlaşılmaktadır. Nerses kralı, beyleri, ordu kumandanı vs. ile Ermenilerin tüm ileri gelenlerinin isteğiyle ruhani lider seçilmiştir. O, Kayseri'de öğrenciliği ve kralın mabeyincisi (Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 15) olarak çalıştığı dönemlerde sevilen birisi olmuştur. Nerses'in muhteşem ve harika (Բնագիւն, 2003, III/15) olduğunu söyleyen P'avstos, onu uzun boylu, büyüleyici bir güzelliğe sahip, kıvrık saçlarıyla çekici, herkesçe beğenilen ve saygıdeğer bulunan, askeri eğitimde cesur, Tanrı'dan korkan, imanlı ve amelli, insancıl, saf, mütevazı, zeki, tarafsız, adil, alçak gönüllü, fakir aşığı, evliliğe sadık ve Tanrı sevgisinde mükemmel diye tanımlamıştır. Bu iyi ve güzel hasletlerin ve davranışların çocukluğundan beri kendisinde bulunduğunu ve askeri yaşamına da yansıdığını belirtmiştir. Ayrıca Nerses'in faaliyetlerinden de anlaşıldığı üzere o tam bir dimdik duran Tanrı adamıydı ve yoksulları ve mazlumları sever, onlara yardımcı olur, onları korur ve giysilerini ve yemeğini onlarla paylaşırdı (Բնագիւն, 2003, IV/3; Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, s. 19).

Nerses, mütevazı birisidir ve ne para ne şöhret ne makam peşinde koşmamıştır. Görev verildiğinde de ondan kaçmamış ve gereği ne ise onu fazlasıyla icra etmeye çalışmıştır. Ruhani lider atanmak istendiğinde ülkenin en eğitimli ve bilinçli din adamı olduğunu bildiği halde kendisini göreve layık olmayan bir günahkar olarak göstermiş, ancak ısrar edilince devlet ricalinin günahkarlığının farkında olduğunu dile getirmiş, böylece görevi geri çevirmeye çalışmıştır (Բնագիւն, 2003, IV/3; Պատմութիւն Սրբոյն Ներսէսի (Ա), 1853, ss. 20-21). Bu, daha göreve başlamadan dini eksikliklerin farkında olduğunu ve hataları ve günahları çekinmeden dile getireceğini gösteren bir tavidir.

P'avstos, Nerses'i hem mucizevi bir şahsiyet olarak sunmuş hem de mucizelerinden bahsetmiştir. Onun şahsını lütufla dolu, insanlara davranışlarını ise mucizevi diye tanımlamıştır. Bu lütuflarla mucizeler gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Mucizevi bulduğu şeyler

ise hastaları iyileştirmesi, gerektiğinde hata yapanları doğru yola sevk etme gücü; hatasında inatçı olanları ilham vererek itaatkar olanları ise vaazlarıyla ikna etme gücüdür (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4. Hastaları iyileştirmesi hakkında bk. (IV/13)). Mucizevi şahsiyet olarak gördüğü taraf, aslında insanlar üzerindeki olumlu etkisidir.

Nerses'in mucizelerine yaşanan sıradan olaylara mucizevi anlamlar yüklenmesi olarak bakılabilir. Ancak sıradan olaylar olsa bile esas olan sonrakilerin Nerses'i mucizevi bir şahsiyet olarak görmeleri ve daha çok laneti gibi mucizelerini hatırlamalarıdır. Nerses'in Arşak'a (krallık soyuna) lanetinin sebebi olarak P'avstos Arşak'ın suçlular şehri Arşakavan'ı inşası ve Gnel'i öldürtmesi olaylarını gösterir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/13, 15). İkinci bir lanet olayı Hadımağası Hayr'ın ölümüyle ilgilidir ve P'avstos'a göre bu mucizenin sebebi kraliyet soyuna küfretmesidir (IV/14). Biyografi yazarına göreyse Nerses'in manastıra vakfettiği toprakları kıskanan Hayr krala söyleyerek ele geçireceğini iddia etmesidir (Պատմութիւն Սրբոյն Եւրպտի (Ս), 1853, ss. 41-42). Mucize olarak kabul edilen bu olaylar tarih boyunca etkisini sürdürmüş ve daima hatırlanmıştır. Bu hatırlamalar değer vermeyi, etkilenmeyi ve yaşamı biçimlendirmeyi sağladığı için tarihin yaşanmış gerçeklikleridir. Dolayısıyla, Kayseri'de takdisi sırasında bir güvercinin başına konması Mesih'te olduğu gibi Kutsal Ruh'un üzerine inmesini somut olarak ifade etmiyorsa da buna inananlar için gerçektir ve bu sebeple P'avstos bu olay üzerine ilahiler yazıldığını belirtmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4). Ayrıca Nerses'in yaşamı saygı duyulan bir yaşam olmasaydı bu yüceltmelerin bugüne kadar sürdürülmesi mümkün olmazdı. Başka bir örnek de öldüğü vakitte Aziz Daniel'in dağlarda mağaralarda münzevi yaşam sürdüren öğrencileri Süryani Şağita ile Epip'an'ın Aziz Nerses'i sanki bulutların üzerinde imiş gibi gördükleri mucizedir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/25-27; Չափաւան, 1784, II/L:2). Bu olay hem münzevilere hem Nerses'e olağanüstülükler atfederken aziz olmanın şartlarından birisi olan ölüm sonrasında mucizeler göstermeye de işaret eder.

P'avstos, Nerses'in faaliyetlerini iki şekilde sunmuştur. Birincisi doğrudan faaliyetlerini anlattığı yerlerdir. İkincisi ise ölümünden sonra Ermeni coğrafyasına hayatı boyunca faaliyetleriyle yerleştiği düzenin yıkılmasını anlattığı yerdir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/31). Aziz Nerses'in Kilise'yle ilgili faaliyetlerini biyografi yazarı, Kayseri'de takdisinden sonra dönüşünde Sivas'ta kiliseler inşasıyla başlatır (Պատմութիւն Սրբոյն Եւրպտի (Ս), 1853, s. 30). Ancak en önemli faaliyeti 354 Aştişat Konsili'dir. Konsillerin problemleri çözme hedefiyle kurulduğu göz önüne alınırsa bu konsil Nerses'in önemli faaliyetlerinin başında gelir. Konsil Grigorik soyun şahsi mülkü ve Aziz Grigor'un ilk kiliseleri inşa ettiği yer olan Aştişat'ta toplanır. Bu dönemde ruhani liderlik makamı, dolayısıyla ruhani lider kralla birlikte başkentte

ikamet etmekteydi (Seyfeli, 2015a, ss. 99-104). Ancak konsil başkent dışında başka bir yerde, P'avstos'un "atalarının sinodik meclislerinin toplandığı yer" diye tanımladığı Aştişat'ta bütün piskoposların ve ileri gelenlerin toplanmasıyla gerçekleşir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

P'avstos, konsili anlatırken Nerses'in hayatının geneline yayarak faaliyetlerini ve kişiliğini ortaya koymuştur. O, konsili Kilise'nin dünyevi düzenini uygulamak üzere inananlar meclisinin eşitlikçi bir şekilde toplanması olarak tanımlamıştır. Sonra inananlar meclisinin tanzim ve organize ettiğini, Kilise kanunları yaptığını ve konsil üyelerinin evlilik kanunları dışında münzevi bir topluluk gibi olduklarını söylemiştir. Ardından Nerses'in elçilerin Kilise kanunlarını genişlettiğini, rehberlik ederek herkesi yardımseverliğe ve iyiliğe sevk ettiğini, önce kendisinin yaptığını ve herkese aynı şeyi öğrettiğini belirtmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

Aştişat'ta alınan Kilise kanunlarına uygun kararlar temel olarak evlilikle ilgilidir ve biyografi yazarı Ermenilerin pagan geleneklerini sürdürdüklerini belirtmiştir (Պատմութիւն Սրբոյն Եկեղեցւոյ (Ս), 1853, s. 42). Nerses döneminde önce Mesih'in gelişi ve diriliş ümidi tavsiyeleriyle aşırı yas ve ölenler için sınırsız ağıt günahı yasaklanır. Kilise kanunlarına uymayan evliliklerin yasal olduğu yönünde yalan söylenmemesi, evlilikte tarafların sadık olup aldatmamaları ve ihanet etmemeleri, özellikle yakın akrabalarla evlilikten ya da aynı soydan karışık evlilikten ve kız kardeş, yenge, gelin, baldız gibi yakınlarla evlilikten veya buna benzer her şeyden kaçınma emredilmiştir. Leş ve kan yemeyi ya da adet gören kadına yaklaşmayı yasaklayan Kilise kanununa tamamen uyma tavsiye edilerek Tanrı huzurunda bunların hepsinin kirliliği sayıldığı belirtilmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4; Չափաւանգ, 1784, II/XLIV:5; Գեորգ-Մարտի, 1913, ss. 115-117). P'avstos, Nerses zamanında Kilise kanunlarının ihmal edilmediğini, hiç kimsenin ölümlerinin ardından şiddetle ağlamadığını ve aşırı derecede ağıt yakmadığını, ölüyü sadece gözyaşlarıyla mezmurlar okuyarak, kutsamalar, kandiller ve yanan mumlarla gömdüklerini; hiç kimsenin Kilise indinde evli olduğu karısını terk etmeye ya da başkasının karısını almaya cesaret edemediğini söylemiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/31).

Kilise'nin idaresini ilgilendiren bir husus da Nerses'in seçimidir. Hovhanne Katolikos, Nerses'in kralı ve beyleri içine alan bir meclis tarafından patrik statüsüne getirildiğini söylemiştir (Դրասխանաւթրոնի, t.y., XII/5-7). P'avstos'tan unvanı tam anlaşılmasa da tek lider olarak patrik konumunda olduğu söylenebilir. Kilise'yi düzenleme faaliyetleri de bunu destekleyici niteliktedir. Nerses, Kilise'nin idaresi konusunda öncelikli olarak barış ve restorasyona gitmiştir. Din adamlarının sayısı artarken Ermeni piskoposlarının saygınlığı ve onuru yükseltilmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4). O, münzeviliği teşvik edip kardeşlik ülküsüne bağlı münzevi gruplar ve manastırlar oluştururken piskoposlar için özel merkezler ve papazlar

için özel evler kurmuştur (Գալուստեան, 1982, s. 44). Biyografi yazarı, Nerses öncesinde kenobitik münzevilerin ve piskoposların aileleriyle birlikte köy ve kasabalarda yaşadıklarını söylemiştir. Nerses, manastırlar inşa ettirmiş, prens ve generallerin mezarlarını yerleştirerek onlarla ilgilenilmesini sağlamış ve manastırlara köy ve çiftlikler vakfetmiştir (Պատմութիւն Սրբոյն Եկրօստի (Ա), 1853, ss. 39-40).

P'avstos'a göre Katolik (evrensel) Kilise'nin tüm uygunluğuyla kurulması ve Kilise'nin nizamının, yani hem ruhsal hem dünyevi idaresinin canlanması, kutsallığa tapınmanın düzeni geliştirilmiştir. Kilise nizamları hem yerleşim yerlerinde hem de kırsalda artarken bu örnek insanların dindarlaşmasına etki etmiştir. Kilise'nin idaresini ve altyapısını güçlendirmek için çeşitli yerlerde Grekçe ve Süryanice okullar kurulmuştur (Բնագիտ, 2003, IV/4). Çünkü H'orenatsi'nin belirttiği gibi Kilise'nin ayinleri Grekçe yapılmaktaydı (Խորհրդագի, 2003, s. III/36). Ancak Süryanicenin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eğitim bu iki dilde yapılırken halkın anlaması hedeflendiği için bu okullarda Kutsal Kitap spontane şekilde Ermeniceye çevrilmiştir. Böylece Kilise'de okuyucu ve çevirmen görevleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu okullarda birçok öğrenci yetişmiştir. Bunlar arasında Aziz Nerses'in oğlu Sahak ve Mesrop Maştots da vardır (Գալուստեան, 1982, s. 45). P'avstos, Nerses döneminde Kilise kanunlarına uygun sayısız din adamının bulunduğunu, Kilise'nin ayin düzeninin parlak olduğunu, şehitleri anma yortularının geniş katılımı kutlandığını, piskoposların onurlarının yükseldiğini ve manastır düzeninin hem ıssız yerlerde hem de yerleşim yerlerinde geliştiğini eklemiştir (Բնագիտ, 2003, V/31).

Nerses'in ruhban yetiştirme ve ruhbanları eğitme konusunda özel bir çabası vardı. Onun yetiştirdiği, Bagrevand ve Arşarunik'e piskopos olarak atadığı ve Bizans'a elçi giderken kendisine vekil (Խորհրդագի) tayin ettiği H'ad, onun yokluğunda tıpkı onun gibi Kilise'nin idaresini yürütmüş, ahlaksız sefahat içine düşen Kral Arşak'ı uyarmış, ona kızmıştır. Bunun üzerine makamından zorla uzaklaştırılmıştır (Բնագիտ, 2003, IV/12; Խորհրդագի, 2003, III/31; Գեորգ-Մեթրոս, 1913, ss. 117-120). Yani Nerses, kendisi gibi dik duran ruhbanlar yetiştirmiştir. Ayrıca Süryani Daniel ve öğrencileri Şağita ve Epip'an'ın Nerses'e karşı saygıları da aynı doğrultuda değerlendirilmelidir (Բնագիտ, 2003, V/25-27; Չափեան, 1784, II/L:2).

Nerses'in Kilise açısından kendisine ait bir hakimiyet alanından bahsedilir. Bu alan geleneksel olarak Grigorik soya ait bölgelerdir. On beş bölge olduğunu belirten P'avstos bu alanı; "Ararat, Daranaği, Yekegeats, Taron, Bznunik, Tzop'k' ile bunların içinde ve etrafında bulunan yerler" diye tanımlamıştır. P'avstos Nerses'in bu bölgeleri dolaşırken Taron Aştışat'ta yaşadığı bir

olayı aktarır. Ayrıca burada bir piskoposluk konutu olduğunu belirtir. Aştişat'ın Aziz Grigor'un ilk kiliseyi inşa ettiği ve şehitlerin (Vaftizci Yahya ile Atanakine'ye ait kemiklerin) yerleştirildiği şapellerin bulunduğu yer olduğunu belirtir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/14; ՊԵՆՈՒՅՈՒՄ, 1995, s. 48). Dolayısıyla Aziz Nerses döneminde ruhani liderlik makamı krallıkla aynı yerde olsa da Kilise'nin merkezinin Aştişat olduğu anlaşılmaktadır.

P'avstos, Nerses'in kişiliği ve yöntemiyle ilgili olarak önce kendisinin yaptığını sonra aynı şeyi başkalarına tavsiye ettiğini ve aynı zamanda kendisinin dindar olarak herkesin Mesih'i izlemesi için çabaladığını söylemiştir. Ayrıca, vaaz etmekten ve eleştirmekten vazgeçmeyen Nerses'in tüm hayatı boyunca içinde yaşayan Kutsal Ruh ile bilgece soylu veya din adamı, onurlu veya onursuz, zengin veya fakir, özgür ya da bağımlı herkese nazik bir baba, sevgi dolu bir anne gibi öğrettiğini ve manevi aşk ile ilham verdiğini belirtmiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

Nerses, Kilise ve kanunlarını da ilgilendiren ahlaki öğretiler de vaz etmiştir. Her türlü kötülükten uzak durmayı tavsiye ederken hainliği, gizli suçlamayı, açgözlülüğü, kem gözü, şehveti, mal ve mülke el konulmasını, homoseksüelliği, kadınımsı davranışları, iftirayı, aşırı içki içmeyi, oburluğu, adam kaçırmayı, fahişeliği, düşmanlara karşı öç almayı, yalancılığı, düşmanlığı, zulmü, yalan yere yemin etmeyi, kan dökerek öldürmeyi, hayvani açık saçıklığı, [ikinci] geliş ve yeniden dirilişi inkarı, umutsuzca ölümler için ağlamayı yasaklamış ve bunların hepsini aynı yıkım uçurumu olarak görmüştür (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/4).

Ermeniler Hıristiyanlık öncesinde İran, Yunan ve diğer halklarla benzerlikleri olan putperest bir dini anlayışa sahiplerdi. Eski dinlerinin adetleri tamamen ortadan kalkmamış kral ve beylerde ya da halkta yaşamaya devam etmekteydi. Nerses, konsil kararları gibi faaliyetleriyle ülkeye Hıristiyanlığı tam olarak yerleştirmeyi hedeflemiş ve bu yönde mücadele etmiştir. Bunlardan birisi kötü ruh, cin, şeytan anlamındaki divlere (դիվ) inançtır (Seyfeli, 2011, s. 148). P'avstos, kral Pap'ı annesinin divlere adadığını, onun divlerin isteğini yerine getirdiğini ve olağanüstü şekillerde insanların bunu gördüğünü, ancak Nerses ve H'ad yanına geldiğinde ortadan kaybolduklarını söylemiştir (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, V/22).

Nerses, putperestlik adetlerini uygulamaya geri dönme anlamında kralın ve beylerin davranışlarına ve faaliyetlerine karşı durma yanında Mecusiliğe (մեգսուլիս) irtidatlarla da mücadele etmiştir. Kralın davranışlarına karşı İran'a yaklaşan beyler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Kralı eleştirirken beylere kulların efendilerine itaat etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. P'avstos, Nerses'in "Arşak son derece kötü olsa da yine de dindardır; suçlu olsa da yine de sizin kralınızdır." diye uyardığını aktarmıştır (ԲՆԼԳԱՒՆ, 2003, IV/50-51; H'orenatsi, Arşakavan'ın yıkılışından sonra Arşak'ın İran ve Roma'nın desteğini kaybedince Nerses'e

tövbe edeceği ve kötülükleri terkedeceğine söz verdiğini söyler. Bk. İsmailoğlu, 2003, III/29). Nerses Pap'ı da uyarmıştır. Sürekli ceza ile korkutmuş veya öğüt vermiştir. Hatta azarlayıp kızmış, kiliseye girmesine dahi izin vermemiştir (Fırlıoğlu, 2003, V/23; Quşluoğlu, 1784, II/L:2). Nerses, böyle durumlarda da onlar için Tanrı'ya yalvaran, yol gösteren, dertlerini paylaşan, kederlerine ortak olan bir gözetmen, öğüt veren, düzenleyici ve lider olmuştur (Fırlıoğlu, 2003, V/1). O bizzat İran'la savaşa katılmış, ordu kumandanı Muşeg'i kutsamış (Fırlıoğlu, 2003, V/1), zafer için ya da Kilise'yi koruması ve insanlarını tanrısız putperestlerin eline bırakmaması için Rab'be yalvarmış, kral ve beyler arasında barış için çaba göstermiştir (Fırlıoğlu, 2003, V/4-5; İsmailoğlu, 2003, III/37; Quşluoğlu, 1784, II/XLIX:3).

Nerses, makamından çekildiği zamanlarda ya da savaş dönemlerinde meydana gelen dinden uzaklaşmalar ve yıkımları döndüğünde ya da ortam durulduğunda yeniden inşa ederken yılmadan çaba sarf etmiştir. Kilise'yi ve uygulamalarını, Kilise'nin hiyerarşik düzenini, yani piskopos, papaz ve diyakosların düzenini; ilaveten şehitlerin makamlarını öğretim ve adaletle yenilerken fakirler ve hastalar için inşa edilen yerleri de yeniden inşa etmiştir (Fırlıoğlu, 2003, V/1, 22).

P'avstos, Nerses'in öldürülmesine karşı tavrını dindar ve affedici diye tanımlamıştır. Buna göre Nerses bu dünyadan kurtulacağına memnun bir şekilde duasında katilleri için af dileyerek ölmüştür(Fırlıoğlu, 2003, V/24).

Nerses'in faaliyetleri Ermeni coğrafyasındaki dini, siyasi ve sosyal karışıklıkların birbirini tetiklediği bir dönemde meydana gelmiştir. Bu nedenle Aştişat'ta sadece dini değil sosyal, siyasi ve ekonomik kararlar da alınmıştır. O, önce hastalar, cüzzamlılar, sakatlar ve bütün dertliler için haneler belirlenmesini ve fakirhaneler inşa edilmesini emretmiştir. Ardından meclisin hemfikir olduğu hastaneler ve cüzzamhaneler kurulmuş, yoksullar için aylık ve erzak yardımı tesis edilmiştir. Böylece hasta ve bakıma ihtiyacı olanların rızıklarının ve ihtiyaçlarının herkes tarafından iyilikle karşılanarak onların kendi mekanlarında kalmaları sağlanmış ve sonuçta dilenmeleri de engellenmiştir (Fırlıoğlu, 2003, IV/4; İsmailoğlu, 2003, III/20 ; Quşluoğlu, 1982, s. 44). Ödenekleri ve erzakları karşılanan bu kurumlara yöneticiler de atanmıştır (Fırlıoğlu, 2003, V/31). H'orenatsi H'ad, Şağita, Epip'an ve Ep'rem ile Skuni ailesinden Gind'in gözetmen atandığını söylemiştir (İsmailoğlu, 2003, III/20). Gözetmenliğin Kilise'deki karşılığı piskoposluktur (Seyfeli, 2015b, ss. 412, 471). Dolayısıyla Nerses'in kurduğu sosyal kurumlar sivil olsa da o meselelere dini yaklaşmış idari mekanizmayı atadığı piskoposlar vasıtasıyla sağlamıştır. P'avstos, Nerses zamanında dilenciliğin kalmadığını, hepsinin dinlenme evlerinde kaldıklarını ve ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanması

nedeniyle aç ve muhtaç olmadıklarını eklemiştir (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, V/31; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1982, s. 44).

Aziz Nerses'in Kayseri'de eğitim görmesinden hareketle özellikle hayırsever kurumlarda çağdaşı Aziz Basil'i taklit ettiğini ileri sürenler olmuştur. Ancak Basil, 370'te Kayseri Piskoposu olmuştu ve sosyal faaliyetlerini piskoposluğu döneminde gerçekleştirmişti (Rousseau, 1994, s. 280). Ayrıca Garsoian, Basil'in kurduğu vakıfların Ermeni manastır karakterinden farklı olduğunu, kurumların idaresinin manastır topluluklarına değil de bekarlık yemini etmemiş kimselere verildiğini ve onların Nerses'e vekalet ettiklerini belirtmiştir (Garsoian, 1997, s. 88, Ayrıca bk. 2007, ss. 179-180; Nerses'in Sivaslı Eustathius'tan hem çileci yaşam hem de yoksulların ve hastaların bakımı konusunda etkilendiğini söyleyenler de vardır. Bk. Rousseau, 1994, s. 281). Ancak Eustathius'tan etkilendiğine dair açık bir veri yoktur. Dolayısıyla bu durum Kilise'nin idaresinde olduğu gibi Nerses'in kendine özgü bir kişiliğe sahip olduğunu ve kendi coğrafyasının gereklerine uyarak faaliyetler yürüttüğünü göstermektedir. Aslında manastır ve münzevi yaşam konusunda da kendisine özgüydü. Yetiştirdiği adamlar, H'ad gibi, Ermenistan coğrafyasındaki eremitik geleneğe uyup gerektiğinde Kilise'nin idaresine geçebilmekteydi. Ayrıca Süryani Daniel ve öğrencileri Şağita ve Epip'an'da olduğu gibi aynı yöntemin sürdürüldüğü görülmektedir (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, V/25-27; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1784, II/L:2).

Nerses, başta kral olmak üzere bütün ülkeye, bütün ileri gelenlere, yani hemcinsine hâkim olan herkese kullarına, astarına ve talebelerine karşı merhametli olmalarını, onları aile gibi sevmelerini ve onlara haksızlık ve özellikle aşırı vergilerle eziyet etmemelerini buyurmuştur (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, IV/4; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1982, s. 44).

Nerses'in faaliyetlerinde etkili olan en büyük özelliği insanları davet ettiği şeye kendisinin inanması ve inandığını yaşamasıydı. O, kendi yaşadığı yerde dullara, öksüzlere ve yoksullara dinlenme evleri tesis etmiş ve geçimleri için erzaklar vermiştir. Fakirleri gözetmiş ve onlar için her bölgede yiyeceklerinin karşılandığı fakir evleri inşa etmiştir. Kendisini sık ziyaret eden fakirleri, yabancıları ve konukları hizmetine alma yerine makamını ve sofrasını onlarla paylaşırdı. Topal, kör, kötürüm, sağır, sakat, eksik ve yoksul sofrada onunla birlikte oturup birlikte yemek yerlerdi. O, kızmadan ve yaraları sararak kendi elleriyle onların hepsini yıkar, ekmeği bölerek paylaşır ve bütün eşyasını onların ihtiyaçları için harcardı. Bütün yabancılar onun gölgesinde kalır ve dinlenirlerdi (ԲՆԼԳԱՒՈՒՆ, 2003, IV/4; ՉԱՍՈՒՆՈՒՄ, 1982, s. 44).

P'avstos, Aziz Nerses'in ölümünden sonra düzenin bozulduğu dönemi Nerses dönemiyle karşılaştırmalı olarak anlatmıştır. Bu durum, Nerses'in kişiliği ve faaliyetlerinin daha iyi

anlaşılmasını sağlarken Ermeni coğrafyasındaki belirsiz, değişken ve istikrarsız ortamın sonuçlarını örnekleyecek niteliktedir. Bu dönemde kral Pap, Kilise'nin kanunlarını ve düzenini bozmaya çalışmıştır. Nerses'in yaptırdığı manastırların, hastanelerin ve tüm binaların yıkılmasını emretmiştir (Պատմութիւն Սրբոյն Եկրօտսի (Ա), 1853, s. 116). Bakire (rahibe) evlerinin yıkılmasını, hatta rahibelerin cinsel ilişkiye zorlanmasını emretmiştir. Kilise'ye ödenen vergileri ve bağışları engellemiştir. Aziz Grigor zamanında Kilise'ye vakfedilmiş yedi araziden beşine el koymuş ve kalan iki arazinin hizmetinde sadece bir papaz ve bir diyakos bırakırken onların kardeşlerini ve oğullarını kendi hizmetine almıştır. Pap, Kilise'nin kanunlarına uymayan din adamı atarken kanonik olanları da görevinden uzaklaştırarak azaltmış ve böylece din adamlarının onurunu zedelemiştir. Hem ıssız yerlerde hem de yerleşim yerlerinde gelişen manastır düzenini bozmuştur. Ayinlerin düzenini ve şehitleri anma yortularını bozmuş ve engellemiştir. Pap'tan alınan cesaretle ve Nerses gibi azarlayan ya da uyaran kimse olmadığı için birçok insan eski tanrılara tapınmaya dönüp Ermenistan'ın birçok yerinde putları tekrar ayağa kaldırmışlardır. P'avstos, o dönemde, Kilise ibadetinin tüm düzeninin tüm Ermenistan'da reddedildiğini söylemiştir (Բնագրւմ, 2003, V/31).

Nerses'ten sonra sosyal ve siyasi anlamda da bir çöküntü yaşanmıştır (Պատմութիւն Սրբոյն Եկրօտսի (Ա), 1853, ss. 116-124). Pap, dul ve yetim evlerinin yıkılmasını ve dilencilik yapmalarını emrederken gözetmenlere de zulmetmiştir. Kilise önünde evli olduğu eşini terk edenler, on kez eş değiştirerek dinsizliğe dönenler olmuştur. Yasta eskisi gibi aşırılığa kaçmışlar, ağlamışlar, içki eşliğinde yas tutarken kollarını kesmişler, yüzlerini bıçaklamışlar ve kadınlı erkekli karşılıklı el çırparak dans ederek cenazeyi gömmüşlerdir. Pap hasta, cüzzamlı, yetim, yoksul, yolcu ve misafirler için yapılan sığınma evlerini yıkmıştır (Բնագրւմ, 2003, V/31).

Nerses'le ilgili başka bir konu Arşak ve Pap'a lanetidir. Bu, Nerses'i doğrudan ilgilendirmese de Ermeniler bu lanetin gerçekliğini kabul etmişler ve buna inanarak yaşamışlardır. Tarih boyunca lanet fikri Ermeni tarihçiler tarafından da dile getirilmiştir (Խորենացի, 2003, III/24). V. Yüzyıl sonlarında P'arpetsi, Arşakuni krallığının yıkılışını (Փարսպեցի, 2003, XIII, XV), XI. Yüzyılda Gandzaketsi ve Nerses'in biyografi yazarı Türkleri kastederek (Գաւնձաւեցի, t.y., I; Պատմութիւն Սրբոյն Եկրօտսի (Ա), 1853, ss. 91-92) ve XV. Yüzyılda Metzop'etsi Moğolları kastederek okçu millet eliyle yıkımı (Մեծնօցի, t.y., XVII, XXIII, XLIV), XII. Yüzyılda Matt'eos ise Romalılar (Haçlılar) tarafından yıkılışı Nerses'in vizyonu ve lanetiyle ilişkilendirmiştir (Mateos, 1987, CL).

SONUÇ

Sonuç olarak Aziz Nerses, Hıristiyanlığın kendisini bir din olarak kurma sürecinin henüz tamamlanmadığı bir dönemde Ermeni Kilisesi'nin kurumsallaşmasında önemli rol oynamış bir ruhani liderdir. Piskoposun üstündeki Patrik ve Katolikos gibi hiyerarşinin henüz belirginleşmediği bu dönemde Nerses tek ruhani liderdir, dolayısıyla unvanını Ermenistan başpiskoposu şeklinde tanımlamak yanlış olmaz. Ancak, atadığı piskoposlarla şekillendirdiği piskoposluklar, diğer ruhbanlar ile bekar rahip ve rahibelerle Kilise hiyerarşisini sistemleştirmiştir. Manastır sisteminde yaptığı düzenlemeler ve kurumlarla eremitik yaşamdan kenobitik yaşama geçişe adım atılmıştır. Bu nedenle Aziz Grigor'dan sonra Nerses kurucu bir lider olarak Ermeni Kilisesi'nin sistemleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak onun döneminde Ermeni Kilisesi'nin kurumsallaşma sürecini tamamlandığı söylenemez.

Dini, sosyal ve siyasi yönden karmaşık bir dönemde ülkesine Hıristiyanlığı yerleştirmeye çalışırken Nerses bunu önce konsil toplamakla başlatmıştır. Bu, aynı zamanda Ermeni Kilisesi'nde konsil geleneğinin başlaması anlamına gelmektedir. Böylece Pagan-Putperest geleneği yok etmeye, İran'la mücadelede dinini korumaya ve Roma karşısında Kilise'sini güçlü tutmaya çabalamıştır. Bunlardan kaynaklı kral ve beylikler arasındaki anlaşmazlık ve kargaşalıkları gidermeye çalışırken Kilise etrafında birleşmeyi hedeflemiştir.

Nerses özverili, ama ilkeli ve kararlı bir yaşam sürmüştür. Yerine göre, mesela krala kızarken sert, ancak masum halkına, hastalara, fakirlere ve tüm ihtiyaç sahiplerine merhametle yumuşak karakterini göstermiştir. Böylece, tüm Ermeni tarihinde Kilise'nin Ermeniler için temel idare organı olması yolunda önemli adım atmış ve bunun açık bir örneğini ortaya koymuştur. Nerses'in ülkesinde yaptığı düzenlemeler temelde Kilise'yi ilgilendirse de sosyal, siyasi ve ekonomik meselelere de hayatı boyunca önem vermesi hedeflediği değişimin toplumun tüm katmanlarında uygulanmasıyla gerçekleşebileceğine inandığını göstermektedir. Kilise inşasından rahibeler evine, hastanelerden kimsesiz evlerine kadar tüm faaliyetleri toplumsal bir dönüşüme ve dinin topluma entegresine işaret etmektedir. Ancak, köklü bir değişim için kralı, beyleri, komutanları, din adamları, eğitimci ve öğretmenleriyle tüm halkın açık şekilde katılım gösterdiği bir yenileşme hareketi başarılı olabilirdi. Oysa, konjonktürel durum, yani Ermeni coğrafyasındaki belirsizlikler, değişkenlikler ve istikrarsızlık etkili ve şiddetli bir değişime mâni olmuştur. Bu nedenle Nerses'ten hemen sonra Kral Pap'ın onun düzenlemelerini yıkması ve yok etmesi Ermenilerin her yönden Hıristiyanlaşma süreçlerini tamamlamadığını göstermiştir. Ayrıca, Ermenilerin bir millet olarak kendisini tamamlamadığına da işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adontz, N. (1970). *Armenia in the period of Justinian the political conditions based on the naxarar system* (N. G. Garsoian, Çev.). Galouste Gulbenkian Foundation.
- Anonyme. (1869). *Généalogie de la famille de saint grégoire, illuminateur de l'arménie et vie de saint nersès, patriarche des arméniens*. İçinde J.-R. Emine (Ed.), & V. Langlois (Çev.), *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie: C. II* (ss. 21-44). Librairie de Firmin-Didot.
- Aslan, K. (1928). *Etudes historiques sur le peuple arménien*. Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Baynes, N. H. (1910). Rome and armenia in the fourth century. *The English Historical Review*, 25(100), 625-643.
- Bournoutian, G. A. (2011). *Ermeni tarihi: ermeni halkının tarihine kısa bir bakış* (E. Abadoğlu & O. Kılıçdağı, Çev.). Aras Yayıncılık.
- Cheney, D. M. (t.y.). *Archdiocese of caesarea in cappadocia*. The Hierarchy of the Catholic Church. Erişim 02 Ekim 2022, gönderen <https://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dc641.html>
- Dedeyan, G. (Ed.). (2015). *Ermeni halkının tarihi* (Ş. Çiltaş, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Fatti, F. (2011). An extraordinary bishop: eusebius of caesarea in cappadocia. İçinde J. Leemans, P. V. Nuffelen, S. W. J. Keough, & C. Nicolaye (Ed.), *Episcopal Elections in Late Antiquity* (ss. 343-355). De Gruyter.
- Garsoian, N. G. (1969). Quidam narseus? a note on the mission of st. nerses the great. içinde *armeniaca: mélanges d'études arméniennes* (ss. 148-164). Île de Saint Lazare.
- Garsoian, N. G. (1987). The enigmatic figure of bishop sahak of manazkert. *Handes Amsorya*, 101, 883-895.
- Garsoian, N. G. (1997). The arsakuni dynasty (A.D. 12-[180?]-428). İçinde R. G. Hovannisian (Ed.), *The armenian people from ancient to modern times: C. I* (ss. 63-94). St. Martin's Press.

- Garsoian, N. G. (2007). Introduction to the problem of early armenian monasticism. *Revue des Études Arméniennes*, 30, 177-236.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e ermenilerin tarihi* (S. Dolanoğlu, Çev.). Aras Yayıncılık.
- Langlois, V. (1869). *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie: C. II* (J.-R. Emine, Ed.). Librairie de Firmin-Didot.
- Marcellinus, A. (1894). *The roman history of ammiyanus marcellinus, during the reigns of the emperors constantius, julian, jovianus, valentinian, and valens* (C. D. Yonge, Çev.). George Bell & Sons.
- Mateos, U. (1987). *Mateos vekayi-namesi (952-1136) ve papaz grigor'un zeyli (1136-1162)* (H. D. Andreasyan, Çev.). TTK Basımevi.
- McSorley, J. (1913). St. Basil the great. İçinde C. G. Herbermann (Ed.), *The catholic encyclopedia* (C. 2). The Encyclopedia Press.
- Petin, M. L. (1850). *Dictionnaire hagiographique* (M. L. Migne, Ed.; C. 1). Chez Lediteur.
- Rousseau, P. (1994). *Basil of caesarea*. University of California Press.
- Saint Basil the great, archbishop of caesarea in cappadocia*. (Erişim, 2023, Ocak 1). Orthodox church in america. <https://www.oca.org/saints/lives/2023/01/01/100003-saint-basil-the-great-archbishop-of-caesarea-in-cappadocia>
- Seyfeli, C. (2011). Erken ermeni kaynaklarına göre hıristiyanlık öncesi ermeni tanrılar panteonu. *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 139-183.
- Seyfeli, C. (2015a). *Ermeni kilise merkezi ecmiatzin*. Çizgi Kitabevi.
- Seyfeli, C. (2015b). *Ermeni kilisesi'nde sakramentler*. Çizgi Kitabevi.
- Temiztürk, H. (2016). Kapadokyalı bir kilise babası: aziz basil ve hıristiyanlığın şekillenmesine etkisi. *KTÜİFD*, 3(1), 35-61.
- Ագաթանգեղոս. (2003). Պատմութիւն Հայոց. İçinde Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: C. Բ* (ss. 1302-1735). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն.
- Բուզանդ, Փաւստոս. (2003). Բուզանդարան պատմութիւնք. İçinde Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: C. Ա* (ss. 277-428). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն.
- Գալուստեան, Շնորհք. (1982). *Հայագիտական Մտորոնքեր*. Իսթանբուլ

- Գանձակեցի, Կիրակոս. (t.y.). *Պատմություն Հայոց*. Geliş tarihi 26 Ekim 2020, gönderen <https://digilib.aua.am/book/250/ՊատմությունՀայոց>
- Գեորգ-Մեսրոպ. (1913). *Պատմություն Հայ եկեղեցիոյ: Ը. Ա. Փարոս Հրատարակչական Ընկերություն*.
- Դրասխանակերոնցի, Յովհաննէս. (t.y.). *Պատմություն Հայոց*. Erişim tarihi 20 Eylül 2020, gönderen <http://digilib.aua.am/book/214/ՊատմությունՀայոց>
- Խորենացի. (2003). Հայոց Պատմություն. Ինչո՞ւ Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: Ը. Բ* (ss. 1739-2121). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսություն.
- Կատվայան, Մ.. (1974). Աշտիշատի ժողով 356. Ինչո՞ւ *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան* (Ը. 1, s. 493).
- Հարությունյան, Հ.. (1982). Ներսես Ա Մեծ. Ինչո՞ւ *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան* (Ը. 8, s. 252).
- Հովհաննիսյան, Պետրոս (Ed.). (2001). *Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներ*. Հայագիտակ.
- Մեծոփեցի, Թովմա. (t.y.). *Պատմագրություն*. Geliş tarihi 28 Ekim 2020, gönderen <https://digilib.aua.am/book/347/Պատմագրություն>
- Մխիթարեանց, Աբել. (1874). *Պատմություն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցոյ Հանդերձ Կանոնագրութեամբք*. Տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի.
- Չամչեանց, Միքայել. (1784). *Պատմություն Հայոց: Ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ Տեսուն 1784: Ը. Ա. Տպարանի Պետրոսի Վաղվազեանց*.
- Պատմություն Սրբոյն Ներսեսի Պարթևի Հայոց Հայրապետի (Ա)*. (1853). Տպարանի Մխիթարեան.
- Պատմություն Սրբոյն Ներսեսի Պարթևի Հայոց Հայրապետի (Բ)*. (1853). Տպարանի Մխիթարեան.
- Պետրոսյան, Եզնիկ Ծ. (1995). *Հայ եկեղեցու Պատմություն*. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին.
- Փարպեցի, Ղազար. (2003). Պատմություն Հայոց. Ինչո՞ւ Z. Yegavian, *Մատենագիրք Հայոց: Ը. Բ* (ss. 2201-2375). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսություն.
- Օրբելեան, Ստեփաննոս. (1861). *Պատմություն Տանն Միսսկան* (ԷմինՄկրտիչ, Ed.). Տպարան Լազարեան Ճեմարանի Արելեան Լեզուաց.

Օրմանեան, Մաղաքիա. (2001). Ազգասպառում: Հայ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Անցքերը Սկիզբէն Մինչեւ Մեր Օրերը Յարակից Ազգային Պարագաներով Պատմութեամբ (Ը. 1-3). Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն.